

Poselství papeže BENEDIKTA XVI.

k oslavě

Světového dne míru

1. LEDNA 2010

„Chceš-li být tvůrcem míru, ochraňuj stvoření“

1. Na začátku nového roku, bych se rád obrátil s vroucím přáním pokoje na všechna křesťanská společenství, na ty, kdo řídí státy a na lidi dobré vůle po celém světě. Pro 43. Světový den míru jsem zvolil téma *Chceš-li být tvůrcem míru, ochraňuj stvoření*. Úcta ke stvoření má velký význam i proto, že „stvoření je počátkem a základem všech Božích děl“¹ a jeho ochrana se dnes jeví jako nezbytná pro mírové soužití lidstva. Pokud totiž krutost jednoho člověka vůči druhému je zdrojem mnoha hrozeb pro mír a integrální autentický lidský rozvoj, jako války, mezinárodní a regionální konflikty, teroristické útoky a porušování lidských práv, tím spíše zneklidňují hrozby způsobené zanedbáváním, ne-li dokonce zneužíváním, země a přírodních bohatství, které jsou Božím darem. Proto je nutné, aby lidstvo obnovilo a posílilo „svazek mezi člověkem a životním prostředím, který má být obrazem stvořitelské lásky Boží – Boha, v němž máme svůj původ a k němuž směřujeme.“²

2. V encyklice *Caritas in veritate* jsem poukázal na to, že integrální lidský rozvoj je úzce spjat s povinnostmi vyplývajícími ze *vztahu člověka k přírodnímu prostředí*, jež je třeba považovat za Boží dar všem a jehož rozvoj obsahuje společnou zodpovědnost vůči celému lidstvu, zvláště vůči chudým a vůči budoucím generacím. Dále jsem poznamenal, že pokud budeme považovat přírodu a na prvním místě lidské bytosti za plod čiré náhody či evolučního determinismu, vzniká riziko oslabení vědomí této odpovědnosti ve svědomí lidí.³ Když naopak považujeme stvoření za Boží dar lidstvu, pomáhá nám to pochopit povolání a hodnotu člověka. Plní údivu pak můžeme zvolat se žalmistou: „Když se zahledím na tvá nebesa, dílo tvých prstů, na měsíc, na hvězdy, které jsi stvořil: Co je člověk, že na něho myslíš, co je smrtelník, že se o něho staráš?“ (Žl 8,4–5). Kontemplanace krásy stvoření je pohnutkou k tomu, abychom poznali lásku Stvořitele, tu Lásku, která „hýbe sluncem a dalšími hvězdami“.⁴

3. Již před dvaceti lety papež Jan Pavel II. ve svém Poselství k oslavě Světového dne míru na téma *Mír s Bohem Stvořitelem – mír s celým stvořením* obrátil naši pozornost ke vztahu, který my jakožto Boží tvorové máme mít k světu, jenž nás obklopuje. „V našich dnech – píše – zaznamenáváme rostoucí vědomí o tom, že světový mír je ohrožován [...] také nedostatkem povinné úcty k přírodě.“ Dodal, že *ekologické vědomí* „se nemůže umrtvovat, ale naopak je třeba ho podporovat tak, aby se

rozdívělo a dozrávalo a nacházelo svůj patřičný výraz v konkrétních programech a iniciativách.⁵ Už dřívě se i jiní moji předchůdci zmiňovali o existujícím vztahu mezi člověkem a životním prostředím. Například v roce 1971 při příležitosti osmdesátého výročí encykliky Lva XIII. *Rerum novarum* Pavel VI. zdůraznil, že „neuváženým vykořisťováním přírody (lidé) riskují, že ji zničí a že se sami stanou obětí tohoto hanobení.“ A doplnil, že v tomto případě se nejen životní prostředí „stále zhoršuje (znečištění a odpadky, nové nemoci, absolutní ničivá síla); ani lidské společenství již člověk neovládá, a tak si může vytvořit pro zítřek životní podmínky, které pro něj budou naprosto nesnesitelné. Jde o rozsáhlý společenský problém, který se týká celé lidské rodiny.“⁶

4. Ačkoli se církev varuje toho, aby vstupovala do specifických odborných řešení, přesto se jakožto „odbornice na lidstvo“ ze všech sil snaží upozorňovat na vztah mezi Stvořitelem, lidskou bytostí a stvořením. V roce 1990 hovořil Jan Pavel II o „ekologické krizi“ a zdůraznil, že její povaha je převážně etická. Poukázal na „naléhavou morální potřebu nové solidarity.“⁷ Tato výzva je dnes ještě závažnější a tváří v tvář rostoucím projevům krize by od nás bylo nezodpovědné, kdybychom ji nevezali vážně. Copak můžeme být lhostejní k problémům vyplývajícím z takových jevů, jako jsou klimatické změny, proměna krajiny v poušť, snížení a ztráta produktivity rozsáhlých zemědělských oblastí, znečištění řek a podzemních vod, ztráta biologické rozmanitosti, nárůst extrémních přírodních jevů, odlesňování rovníkových a tropických oblastí? Můžeme snad přehlížet rostoucí fenomén tzv. „ekologických uprchlíků“, totiž lidí, kteří jsou kvůli zhoršení životního prostředí nuceni opustit místo, kde žijí – často včetně svého majetku – aby se vydali do nebezpečí a neznáma násilného vysídlení? Cožpak můžeme nereagovat na skutečné nebo potenciální konflikty spojené s přístupem k přírodním zdrojům? Všechny tyto otázky mají hluboký dopad na uplatňování lidských práv, jako například práva na život, na výživu, na zdraví a na rozvoj.

5. Přesto je třeba vzít v úvahu, že ekonomickou krizi nelze chápat odděleně od otázek, které s ní jsou spojené, protože úzce souvisí s vlastním pojetím rozvoje a s vizí člověka i jeho vztahů s ostatními lidmi a se stvořením. Je proto moudré provést *hlubokou a prozíravou revizi rozvojového modelu*, stejně jako uvažovat o smyslu ekonomiky a o jejích cílech, aby se napravily její dysfunkce a deformace. Tak to vyžaduje stav ekologického zdraví planety. Žádá si to také a především kulturní a morální krize člověka, jejíž příznaky se už po určitou dobu objevují ve všech částech světa.⁸ Lidstvo potřebuje *hlubokou kulturní obnovu*; potřebuje *znovuobjevit hodnoty, které utvářejí pevný základ*, na němž se dá vytvářet lepší budoucnost pro všechny. Krizové situace, které nyní prožívá – ať jsou povahy ekonomické, potravinové, ekologické nebo sociální – jsou v podstatě i navzájem provázanými morálními krizemi. Zavazují nás k vytyčení nové cesty pro lidi. Vyzývají zvláště ke způsobu života ve znamení střídmosti a solidarity s novými pravidly a formami angažovanosti, které s důvěrou a odvahou staví na dosažených pozitivních zkušenostech a rozhodně odmítají negativní zkušenosti. Jedině tak se současná krize stane *příležitostí k posouzení a novému programování*.

6. Není snad pravdou, že na začátku toho, co v kosmickém smyslu nazýváme „přírodou“, je „záměr lásky a pravdy“? „Svět není plodem žádné nutnosti, slepého osudu nebo náhody. [...] Svět pochází ze svobodné vůle Boha, který chtěl, aby se tvorové podíleli na jeho bytí, na jeho moudrosti a na jeho dobrotě.“⁹ Kniha *Genesis* nám na prvních stránkách představuje moudrý projekt vesmíru, plodu Božího myšlení, na jehož vrcholu stojí muž a žena, kteří jsou stvořeni k obrazu a podobě Stvořitele, „aby naplnili zemi“, „podmanili si ji“ jako „správci“ samotného Boha (srov. Gn 1,28). Harmonie mezi Stvořitelem, lidstvem a stvořením, kterou popisuje Písmo, byla narušena hříchem

Adama a Evy, muže a ženy, kteří zatoužili zaujmout místo Boha a odmítli uznat, že jsou jeho tvory. V důsledku toho se porušil i úkol „podmanit si“ zemi, „obdělávat a chránit ji“ a mezi nimi a zbytkem stvoření vznikl konflikt (srov. Gn 3,17–19). Lidská bytost se nechala ovládnout sobectvím, ztratila smysl svého pověření od Boha a ve svém vztahu ke stvoření se začala chovat jako vykořisťovatel, který nad ním chce mít absolutní vládu. Avšak pravý význam počátečního Božího přikázání, jasně uvedeného v knize *Genesis*, nespočíval v pouhém udělení autority, ale spíše v povolání k zodpovědnosti. Antická moudrost konec konců uznávala, že příroda nám je k dispozici ne jako „hromada bezdůvodně roztroušených věcí“,¹⁰ ale až biblické Zjevení nám dalo pochopit, že příroda je dar Stvořitele, který do ní vložil vnitřní řád, aby z něj člověk mohl čerpat nezbytné poučení pro to, jak ji „obdělávat a chránit“ (srov. Gn 2,15).¹¹ Vše, co existuje, patří Bohu, který to svěřil lidem, ale nikoli proto, aby s tím nakládali svévolně. Když se však člověk stává náhražkou Boha, místo aby plnil úlohu Božího spolupracovníka, působí nakonec vzpouru přírody, „která je jím více tyranizována než spravována.“¹² Člověk tedy má povinnost vykonávat zodpovědnou vládu nad stvořením, chránit je a obdělávat.¹³

7. Musíme bohužel konstatovat, že mnoho lidí v různých zemích a oblastech planety zakouší rostoucí obtíže kvůli zanedbávání nebo odmítání zodpovědné péče o životní prostředí ze strany mnohých. II. vatikánský koncil připomněl, že „Bůh určil zemi a všechno, co je na ní, k užívání všem lidem a národům.“¹⁴ Dědictví stvoření proto patří celému lidstvu. Avšak současné tempo jeho využívání uvádí ve vážné nebezpečí dosažitelnost některých přírodních zdrojů nejen pro současnou generaci, ale především pro generace budoucí.¹⁵ Není tedy těžké konstatovat, že zhoršování stavu životního prostředí je často výsledkem nedostatku moudrých politických projektů anebo důsledkem sledování krátkozrakých ekonomických zájmů, které se bohužel proměňují v sérii hrozeb pro stvoření. Abychom zabránili takovému jevu, je také nezbytné, vycházíme-li ze skutečnosti, že „každé ekonomické rozhodnutí má proto morální důsledek“,¹⁶ aby hospodářská činnost více respektovala životní prostředí. Při využívání přírodních zdrojů je třeba se také starat o jejich ochranu a plánovat i její náklady – ekologické i sociální – a započítávat je jako neodmyslitelnou položku vlastních nákladů na hospodářskou činnost. Mezinárodnímu společenství i národním vládám přísluší dávat správné signály, aby se účinně zamezilo takovým způsobům využívání životního prostředí, které jsou pro něj škodlivé. Pro ochranu životního prostředí a pro zachování přírodních zdrojů a klimatu je na jedné straně třeba jednat s respektem k přesně stanoveným normám i z hlediska právního a ekonomického, na druhé straně pak brát v úvahu náležitou solidaritu s těmi, kdo žijí v chudších oblastech země, a s budoucími generacemi.

8. Potřeba dospět k čestné *mezigenerační solidaritě* se jeví jako naléhavá. Náklady spojené s využíváním společných přírodních zdrojů nemohou zatěžovat příští generace: „Jsme dědici toho, co nám odkázaly minulé generace, a máme užitek z práce svých současníků, jsme zavázáni všem, a proto nesmíme být lhostejní vůči těm, kdo přijdou po nás, aby rozšířili lidskou rodinu. Univerzální solidarita je tedy skutečností, z níž nám vzhází nejen dobrodiní, ale také povinnost. *Jde o odpovědnost, kterou mají dnešní generace vůči budoucím*, o odpovědnost, která přísluší také jednotlivým státům i mezinárodnímu společenství.“¹⁷ Využívání přírodních zdrojů by mělo být takové, že bezprostřední výhody nebudou mít negativní důsledky pro živé tvory, lidi i ostatní, současně i budoucí; že ochrana soukromého vlastnictví nebude překážkou pro všeobecné určení hmotných statků;¹⁸ že působení člověka neohrozí úrodnost země pro dobro dneška i pro dobro zítřka. Kromě upřímné mezigenerační solidarity je třeba zdůraznit morální potřebu obnovení

solidarity v rámci generace, zvláště ve vztazích mezi rozvojovými a vysoce průmyslovými zeměmi: „Mezinárodní společenství má neodkladný úkol najít institucionální způsoby, jak regulovat spotřebu neobnovitelných zdrojů, jež by zahrnovaly chudé země, aby se tak budoucnost plánovala společně s nimi.“¹⁹ Ekologická krize ukazuje potřebu solidarity, která by se promítala v prostoru a v čase. Je totiž důležité rozpoznat mezi příčinami současné ekologické krize historickou zodpovědnost průmyslových zemí. Méně vyvinuté země a zvláště rozvojové země však nejsou zbaveny své odpovědnosti ve vztahu ke stvoření, protože povinnost přijímat průběžně účinná ekologická opatření a postupy se týká všech. Snadněji by se to mohlo uskutečňovat, kdyby existovala méně zjištěná kalkulace při pomoci a předávání znalostí a čistších technologií.

9. Jedním z hlavních bodů, které musí mezinárodní společenství řešit, je bezpochyby otázka energetických zdrojů a stanovení společných a stálých strategií pro uspokojení energetických potřeb současné generace i generací budoucích. Proto je třeba, aby technicky vyspělé společnosti byly ochotné podporovat střídmější postoje, tím že budou zmenšovat spotřebu energie a zlepšovat podmínky využití energie. Zároveň je třeba podporovat výzkum a aplikaci energií s menším dopadem na životní prostředí a celosvětové „přerozdělování energetických zdrojů, aby k nim získaly přístup i země, které je postrádají.“²⁰ Ekologická krize tedy poskytuje historickou příležitost k vypracování kolektivní odpovědi směřující k obrácení globálního rozvojového modelu směrem, který více respektuje stvoření a integrální lidský rozvoj a je inspirován hodnotami pravdy a lásky. Doufám proto v přijetí rozvojového modelu zaměřeného na lidskou bytost, na prosazování a sdílení obecného dobra, na zodpovědnost, na vědomí potřeby změny životního stylu a na obezřetnost, což je ctnost, která poukazuje na to, že dnešní skutky mají být vykonávány s výhledem na to, co se může stát zítra.²¹

10. Aby lidstvo vytvořilo trvalejší komplexní správu životního prostředí a zdrojů planety, je každý člověk povolán, aby zapojil svou inteligenci v oblasti vědeckého a technického výzkumu a při aplikaci objevů, které z něj vyplývají. „Nová solidarita“, kterou Jan Pavel II. předložil v *Poselství k oslavě Světového dne míru 1990*²² a „globální solidarita“, k níž jsem vyzýval v *Poselství k oslavě Světového dne míru 2009*,²³ se základními postoji při udávání směru práce na ochranu stvoření pomocí lépe koordinovaného systému zemských zdrojů na mezinárodní úrovni, a to především v okamžiku, kdy se stále zřetelněji ukazuje silný vzájemný vztah mezi bojem proti zhoršování stavu životního prostředí a bojem za prosazování integrálního lidského rozvoje. Jedná se o nutnou dynamiku, protože integrální „rozvoj člověka může existovat jedině spolu se solidárním rozvojem lidstva.“²⁴ V dnešní době existuje mnoho vědeckých příležitostí a možných inovačních postupů, díky nimž se mohou předkládat uspokojující a harmonická řešení vztahu mezi člověkem a přírodou. Je například třeba podporovat výzkumy zaměřené na účinnější využití velké potenciality sluneční energie. Stejnou pozornost je třeba obrátit na vodu a globální hydrogeologický systém, otázku dnes již celoplanetární. Jeho cyklus má prvořadý význam pro život na zemi a kvůli klimatickým změnám existuje riziko silného ohrožení jeho stability. Je třeba také zkoumat vhodné strategie pro zemědělský rozvoj zaměřené na drobné pěstitele a jejich rodiny, stejně jako připravovat vhodnou politiku týkající se správy lesů, likvidace odpadů, aby se zhodnotilo existující vzájemné působení boje proti klimatickým změnám a boje proti chudobě. Jsou také potřeba velkorysé postupy na národních úrovních doplňované mezinárodním úsilím, které přináší znatelný prospěch ve střednědobém a dlouhodobém termínu. V zásadě je nutné opustit logiku pouhého konzumu, aby se mohly prosazovat formy zemědělské a průmyslové výroby, které respektují řád

stvoření a uspokojují primární potřeby všech. Ekologickou otázkou se nelze zabývat jen kvůli zneklidňujícím vyhlídkám, které nám staví před oči ničení životního prostředí; motivací by mělo být především hledání autentické solidarity světového rozměru inspirované hodnotami lásky, spravedlnosti a obecného dobra. Ostatně, jak jsem již měl možnost připomenout, „technika proto nikdy není jenom technikou. Ukazuje člověka a jeho touhu po rozvoji, je výrazem úsilí lidského ducha o postupné překonávání materiálních omezení. *Technika je v tomto ohledu součástí úkolu obdělávat a chránit zemi* (srov. Gen 2,15), který Bůh svěřil člověku. Je tudíž třeba, aby technika sloužila k posilování spojení mezi člověkem a životním prostředím, spojení, které má být zrcadlem Boží stvořitelské lásky.“²⁵

11. Se stále větší zřejmostí se ukazuje, že téma zhoršování stavu životního prostředí volá každého z nás k odpovědnosti za vlastní chování, za životní styl a současné převládající modely spotřeby a výroby, které jsou často z hlediska sociálního, ekologického a rovněž ekonomického neudržitelné. Nezbytná je také účinná změna mentality, která by všechny vedla k přijetí *nových způsobů života*, „v nichž by určujícími prvky při rozhodování o spotřebě, šetření a investicích bylo hledání pravdy, krásy a dobra a spojení s ostatními v zájmu společného růstu.“²⁶ Výchova k vytváření míru má stále více vycházet z velkorysých rozhodnutí na osobní, rodinné, kolektivní i politické úrovni. Všichni jsme zodpovědní za ochranu stvoření a péči o ně. Tato odpovědnost nezná hranic. Podle *principu subsidiarity* je důležité, aby se každý zapojoval na úrovni, jež mu odpovídá, a pracoval na tom, aby překonal převahu osobních zájmů. Úloha vést k citlivosti a formovat náleží zvláště různým subjektům občanské společnosti a nevládním organizacím, které se odhodlaně a velkoryse zapojují do šíření ekologické odpovědnosti, jež by měla být stále více zakotvena v respektu vůči „ekologii člověka“. Rovněž je třeba připomenout zodpovědnost *sdělovacích prostředků* v této oblasti, aby předkládaly pozitivní inspirativní vzory. Zabývat se životním prostředím vyžaduje široký a globální pohled na svět a společné a odpovědné úsilí, aby se přešlo od logiky orientované na nacionální egoistický zájem k pohledu, jenž by byl stále zaměřený na potřeby všech národů. Nemůžeme být lhostejní k tomu, co se děje okolo nás, protože úpadek v jakékoli části planety by měl dopad na všechny. Vztahy mezi osobami, společenskými skupinami a státy, jakož i vztahy mezi člověkem a životním prostředím, mají být ve znamení úcty a „lásky v pravdě“. V takovémto širokém kontextu je velmi žádoucí, aby snahy mezinárodního společenství směřující k postupnému odzbrojování a ke světu bez jaderných zbraní, jejichž pouhá existence ohrožuje život planety i proces integrálního rozvoje současného i budoucího lidstva, byly účinné a měly odezvu.

12. *Církev má odpovědnost za stvoření* a ví, že ji musí uplatňovat i ve veřejné sféře, aby chránila zemi, vodu, vzduch a dary Stvořitele pro všechny, a především aby ochraňovala člověka před nebezpečím sebezničení. Zhoršování stavu přírody je úzce spjato s kulturou utvářející lidské soužití, a proto: „*pokud je společnost respektována, ekologie člověka, pak z toho má prospěch i ekologie životního prostředí.*“²⁷ Od mladých lidí nelze žádat, aby respektovali životní prostředí, když jim rodina a společnost nepomáhá respektovat sebe samé. Kniha přírody je jediná a zahrnuje jak životní prostředí, tak osobní, rodinnou i společenskou etiku.²⁸ Povinnosti vůči životnímu prostředí vycházejí z povinností vůči osobě, chápané samostatně i ve vztahu k druhým. Rád proto povzbuzuji k výchově k ekologické odpovědnosti, která – jak jsem ukázal v encyklice *Caritas in veritate* – dodržuje autentickou „ekologii člověka“ a s novým přesvědčením potvrzuje nedotknutelnost lidského života v každé jeho fázi a v každé situaci, důstojnost osoby a nenahraditelné poslání rodiny, kde se vychovává k lásce k bližnímu a k respektování přírody.²⁹ Je třeba hájit lidské dědictví

společnosti. Toto dědictví má původ a je vepsáno do přirozeného morálního zákona, na němž spočívá úcta k lidské osobě i přírodě.

13. Konečně nelze opomenout velmi příznačnou skutečnost, že totiž mnozí nacházejí pokoj a mír a cítí se být obnoveni a posíleni, když jsou v úzkém kontaktu s krásou a harmonií přírody. Existuje zde určitý druh vzájemnosti: když se staráme o stvoření, zjišťujeme, že se Bůh prostřednictvím stvoření stará o nás. Na druhé straně správné pojetí vztahu mezi člověkem a životním prostředím nevede k absolutizaci přírody ani k tomu, abychom ji považovali za důležitější než samotnou osobu. Pokud učitelský úřad církve vyslovuje určitou obavu z přístupu k životnímu prostředí inspirovanému ekologickým nebo biologickým exkluzivismem, je to proto, že takové pojetí vylučuje ontologický a axiologický rozdíl mezi lidskou osobou a ostatními živými bytostmi. Tímto způsobem se fakticky eliminuje identita a vyšší postavení člověka a upřednostňuje se rovnostářský pohled na „důstojnost“ všech živých bytostí. Tím se dává průchod novému panteismu s novopohanskými akcenty, podle nichž se spása člověka odvozuje ze samotné přírody chápané v čistě naturalistickém duchu. Církev však vyzývá k vyváženému nastolení otázky při respektování „gramatiky“, kterou Stvořitel vložil do svého díla, když svěřil člověku úlohu strážce a zodpovědného správce stvoření, úlohu, kterou člověk jistě nesmí zneužívat, ale ani se jí nemůže zříkat. Konečně opačný postoj absolutizace techniky a lidské moci končí jako závažný útok nejen na přírodu, ale i na samotnou lidskou důstojnost.³⁰

14. *Chceš-li být tvůrcem míru, ochraňuj stvoření.* Úsilí o mír ze strany všech lidí dobré vůle nepochybně usnadní společné uznání nevyhnutelného vztahu, který existuje mezi Bohem, lidskými bytostmi a celým stvořením. Křesťané k tomu ve světle božského Zjevení a v následování církevní tradice přinášejí svůj vlastní příspěvek. Uvažují o vesmíru a jeho divech ve světle Otcova stvořitelského a Kristova spásonosného díla, neboť On svou smrtí a zmrtvýchvstáním smířil s Bohem „všecko (tvorstvo) jak na nebi, tak na zemi“ (Kol 1,20). Ukřižovaný a Zmrtvýchvstalý Kristus daroval lidstvu svého posvěcujícího Ducha, který vede běh dějin v očekávání dne, kdy Pánův slavný návrat nastolí „nová nebesa a novou zemi“ (2 Petr 3,13), v nichž bude navždy přebývat spravedlnost a mír. Každý člověk má tedy povinnost chránit přirozené životní prostředí, aby se utvářel mírový svět. Je to naléhavá výzva, jíž máme čelit s obnoveným společným úsilím. Je to také vhodná příležitost, abychom novým generacím odevzdali vyhlídku lepší budoucnosti pro všechny. Kéž si toho jsou vědomi lidé odpovědní za národy i všichni lidé na všech úrovních, kterým leží na srdci osud lidstva: ochrana stvoření a uskutečňování míru jsou skutečnosti, které spolu úzce souvisejí! Proto vyzývám všechny věřící, aby se s vroucí modlitbou obrátili k Bohu, všemohoucímu Stvořiteli a milosrdnému Otci. Kéž všichni lidé ve svých srdcích slyší, přijímají a odpovídají na tuto naléhavou výzvu: *Chceš-li být tvůrcem míru, ochraňuj stvoření.*

Vatikán, 8. prosince 2009

BENEDICTUS PP. XVI

¹ *Katechismus katolické církve* (dále jen „KKC“), 198. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.

² BENEDIKT XVI. *Poselství k oslavě Světového dne míru 1. ledna 2008* (8. prosince 2007), č. 7. ACTA ČBK 3 (2008). Praha: ČBK, 2008, s. 58.

³ Srov. BENEDIKT XVI. Encyklika o integrálním lidském rozvoji v lásce a v pravdě *Caritas in veritate* (29. června 2009), č. 48. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, s. 63–64.

-
- ⁴ DANTE ALIGHIERI, *Božská komedie, Ráj, XXXIII*, 145.
- ⁵ JAN PAVEL II. *Mír s Bohem Stvořitelem. Mír s celým stvořením*. Poselství k oslavě Světového dne míru 1. ledna 1990 (8. prosince 1989), č. 1.
- ⁶ PAVEL VI. Apoštolský list kardinálu Maurici Royovi, předsedovi Papežské komise Iustitia at pax, k 80. výročí *Rerum novarum Octogesima adveniens* (14. května 1971), č. 21. Sociální encykliky (1891–1991). Praha: Zvon, 1996, s. 278.
- ⁷ *Poselství k oslavě Světového dne míru*, č. 10, op. cit.
- ⁸ Srov. BENEDIKT XVI. *Caritas in veritate*, č. 32.
- ⁹ KKC, 295.
- ¹⁰ HERACLEITOS Z EFESU (asi 535 př. Kr. – asi 475 př. Kr.), Fragment 22B124, in H. Diels-W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Weidmann, Berlin 1952⁶.
- ¹¹ Srov. BENEDIKT XVI. *Caritas in veritate*, č. 48.
- ¹² JAN PAVEL II. Encyklika ke 100. výročí encykliky *Rerum novarum Centesimus annus* (1. května 1991), č. 37. Sociální encykliky (1891–1991). Praha: Zvon, 1996, s. 452.
- ¹³ Srov. BENEDIKT XVI. *Caritas in veritate*, č. 50.
- ¹⁴ II. Vatikánský koncil. Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes* (7. prosince 1965), č. 69. Dokumenty II. vatikánského koncilu. Praha: Zvon, 1995.
- ¹⁵ Srov. JAN PAVEL II. Encyklika o starosti církve o sociální otázky *Sollicitudo rei socialis* (30. prosince 1987), č. 34. Sociální encykliky (1891–1991). Praha: Zvon, 1996, s. 388–389.
- ¹⁶ BENEDIKT XVI. *Caritas in veritate*, č. 37.
- ¹⁷ PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRÁVEDLNOST A MÍR. *Kompendium sociální nauky církve*, č. 467. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007; srov. PAVEL VI. Encyklika o rozvoji národů *Populorum progressio* (26. března 1967), č. 17. Sociální encykliky (1891–1991). Praha: Zvon, 1996, s. 234–235.
- ¹⁸ Srov. JAN PAVEL II. *Centesimus annus*, č. 30–31.43, s. 444–445. 457–458.
- ¹⁹ BENEDIKT XVI. *Caritas in veritate*, č. 49.
- ²⁰ *Tamtéž*.
- ²¹ Srov. SV. TOMÁŠ AKVINSKÝ. S. Th., II–II, q. 49, 5.
- ²² Srov. č. 9.
- ²³ Srov. BENEDIKT XVI. Poselství k oslavě Světového dne míru 1. ledna 2009 (8. prosince 2008), č. 8. ACTA ČBK 4 (2009). Praha: ČBK, 2009, s. 19.
- ²⁴ PAVEL VI. *Populorum progressio*, č. 43, s. 244.
- ²⁵ BENEDIKT XVI. *Caritas in veritate*, č. 69, s. 88.
- ²⁶ JAN PAVEL II. *Centesimus annus*, č. 36, s. 451.
- ²⁷ BENEDIKT XVI. *Caritas in veritate*, č. 51, s. 68.
- ²⁸ Srov. *tamtéž*, č. 15.51.
- ²⁹ Srov. *tamtéž*, 28.51.61; JAN PAVEL II. *Centesimus annus*, č. 38.39, s. 452–454.
- ³⁰ Srov. BENEDIKT XVI. *Caritas in veritate*, č. 70.